
Формування психологічно безпечного освітнього середовища в закладі освіти: аспекти діяльності психологічної служби

Юлія Замазій

Сучасна школа розглядається дослідниками як об'єкт підвищеного ризику, а педагогічна взаємодія насичена різноманітними стресовими чинниками. Умови життєдіяльності учасників освітнього процесу, як інших членів українського суспільства, значним чином ускладнюють ще й радикальні соціально-політичні й економічні зміни, що відбуваються в нашій державі та у світі. Усе це, разом і окремо, містить ризики й загрози, що деформують освітнє середовище, збільшують імовірність зростання тривожності, конфліктності, агресивності та фрустрації основних його суб'єктів. Поряд із цим загострюється їхня потреба в стабільності й порядку, безпеці, у захисті від фізичних і психологічних небезпек [1].

Освітнє середовище закладу повинно бути таким, щоб створити умови для психологічної безпеки учнів, захищеності педагогів і, як наслідок, сприяти психічному здоров'ю та особистісному зростанню здобувачів освіти. Ураховуючи сучасні соціально-політичні й економічні трансформації в українському суспільстві, стає зрозумілою важливість формування **психологічно безпечного освітнього середовища** в закладах загальної середньої освіти, збереження психічного, психологічного та соціального здоров'я здобувачів освіти й педагогів.

Сучасне **освітнє середовище** являє собою складну організовану систему, у рамках якої вирішуються не лише освітні завдання, а й відбувається соціалізація та психологічний розвиток особистості. В освітньому середовищі проходить значна частина життя людини: дошкільне дитинство, молодший шкільний та підлітковий вік, юність. У ньому формуються і набувають подальшого розвитку міжособистісні взаємини дитини з однолітками, педагогами, батьками, іншими людьми, причетними до освітнього процесу [1].

За результатами досліджень Мешко Г. М. та Мешко О. І. (2017 р.), тільки кожен третій учень почуває себе у школі затишно й комфортно, майже третина опитаних школярів (30,8%) на уроках часто переживають розчарування. Серед причин розчарувань учні називають такі:

- часте приниження з боку вчителя,
- упереджене ставлення педагога до дітей,
- небажання вчителя зрозуміти школяра,
- байдужість педагогів до внутрішнього світу учнів, їх проблем тощо.

Зазнають учні принижень, глузувань, інколи знущань із боку однокласників, учнів старших класів [3]. Ці ж науковці проводили дослідження стану соціально-психологічного клімату в педагогічних колективах закладів освіти, стану емоційного благополуччя вчителів. Результати досліджень засвідчили, що:

- у багатьох закладах панує недоброзичливість, заздрісність, нездорова конкуренція;
- 46,3% опитаних незадоволені стилем керівництва закладом освіти,
- 43,2% – взаєминами з адміністрацією;
- 39% – взаєминами з колегами по роботі;
- у закладах низький рівень взаємодопомоги й підтримки;

- майже кожен третій педагог не відчуває себе в педагогічному колективі безпечно та захищено,
- у вчителів невисокий рівень емоційного благополуччя [3].

Тому актуальним є питання формування саме **психологічно безпечного освітнього середовища** в закладі освіти.

Спочатку з'ясуємо сутність поняття «психологічно безпечне освітнє середовище».

Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі визначають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня [3]. Науковці виокремлюють різні структурні компоненти освітнього середовища. Центральним серед структурних компонентів освітнього середовища є психологічний складник – це, насамперед, характер спілкування суб'єктів освітнього процесу (соціальний чи комунікативний компонент у термінах різних учених). Цей компонент несе на собі основне навантаження щодо забезпечення можливостей задоволення та розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу:

- у відчутті безпеки,
- у формуванні позитивної «Я-концепції»,
- у збереженні та покращенні самооцінки,
- у визнанні іншими,
- у самоактуалізації.

Поняття «**безпечне освітнє середовище**» чітко визначено в пункті 1 частини першої Закону України «Про повну загальну середню освіту». Безпечне і здорове освітнє середовище є сукупністю умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної та/або психологічної шкоди, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних та психотропних речовин [4].

Проблема безпеки в різноманітних сферах діяльності людини була актуальною завжди. Так, А. Маслоу у своїй теорії потреб ставить на перший план потребу в безпеці після задоволення фізіологічних потреб у їжі, воді, сні.

Ключовою психологічною характеристикою освітнього середовища вчені вважають психологічну безпеку, а **психологічно безпечне освітнє середовище** – як умову для особистісного зростання її учасників.

У науковій літературі **психологічно безпечне освітнє середовище** трактовано як:

- середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля, яке має референтну значущість для суб'єктів навчально-виховного процесу (в аспекті позитивного ставлення до неї);
- характеризується переважанням гуманістичної центрації (тобто центрації на інтересах (проявах) своєї сутності та сутності інших людей), відображається в емоційно особистісних і комунікативних характеристиках його суб'єктів.

Отже, **психологічно безпечне освітнє середовище** школи – це середовище, у якому більшість учасників позитивно ставляться до нього, характеризуються

високими показниками індексу задоволеності потреб і захищеності від психологічного насилля. **Психологічно безпечне освітнє середовище** виступає як ефективна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів і вчителів, розвитку психологічно здорової особистості, особистісному росту учнів, професійному зростанню і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості [3].

Так, науковці Мешко Г. М. та Мешко О. І. розробили модель і комплексну програму формування психологічно безпечного освітнього середовища в закладі освіти. Основні шляхи реалізації цієї комплексної програми вони вбачають в організаційно-методичній роботі з членами педагогічного колективу, в упровадженні здоров'язбережувальних технологій навчання і виховання та певному управлінському аспекті. Також серед основних шляхів реалізації комплексної програми науковці вказують :

- спрямування діяльності психологічної служби закладу освіти на збереження та зміцнення психічного здоров'я учнів і професійного здоров'я вчителів;
- проведення тренінгів психологічної безпеки в закладі як для педагогів, так і для учнів [3].

Можна зробити висновок, що у формуванні **психологічно безпечного освітнього середовища закладу** беруть участь адміністрація, педагогічний колектив і психологічна служба закладу освіти.

Далі з'ясуємо, яким чином може здійснюватися робота психологічної служби в цьому напрямі.

Основним документом, що унормовує діяльність працівників психологічної служби системи освіти є Положення про психологічну службу системи освіти (2018), у якому зазначено, що до складу цієї служби входять практичні психологи та соціальні педагоги закладів освіти, які повинні мати вищу освіту за відповідною спеціальністю. Положення визначає зміст діяльності, основні завдання, принципи та функції кожного з працівників служби [6].

У 2020 році в Україні розроблено Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, метою якої є забезпечення додержання конституційних прав і свобод дитини, гарантій з охорони дитинства, реалізації прав дітей на освіту, безпечне для життя і здоров'я освітнє середовище, збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління. Також у ній зазначено, що формування безпечного та здорового освітнього середовища сприятиме кращій реалізації інтелектуального, фізичного, соціального та емоційного розвитку учнів, їх потенціалу, а також матиме позитивний вплив на стан громадського здоров'я, економіки та демографії в цілому в Україні. Серед проблем, які потребують розв'язання: низький рівень культури безпечної, здорової поведінки та ненасильницької взаємодії у дітей шкільного віку, інших учасників освітнього процесу [5].

Реалізацію Національної стратегії передбачається здійснювати за певними стратегічними цілями, серед яких:

- здоров'язбережувальна складова освіти – зміст освіти та методики навчання формують в учнів компетентності, необхідні для здорового та безпечного життя, сприяють ухваленню рішень учнями щодо власного здоров'я, його збереження та дотримання здорового способу життя;

- ефективно психологічне забезпечення освітнього процесу – створення в закладі освіти умов, які сприяють охороні психічного здоров'я учнів і педагогів, надання їм психологічної та соціально-педагогічної підтримки [5].

Відповідно до означених вище та інших нормативних документів будується діяльність практичного психолога й соціального педагога закладу освіти.

У напрямі формування **психологічно безпечного освітнього середовища закладу** працівники психологічної служби можуть проводити просвітницьку, профілактичну, діагностичну та навчальну роботу зі всіма учасниками освітнього процесу:

- попереджуючи будь-які прояви насильства в дитячому середовищі;
- формуючи у здобувачів освіти навички безпечної поведінки та ненасильницької, безконфліктної комунікації;
- запобігаючи дезадаптаційним проявам у здобувачів освіти;
- допомагаючи класним керівникам формувати спільноту учнів класу;
- підвищуючи психологічну компетентність вчителів щодо створення психологічного комфорту в класі;
- інформуючи всіх учасників освітнього процесу щодо питань збереження їх соціального благополуччя та психічного здоров'я тощо.

У роботі зі здобувачами освіти варто:

- упроваджувати програми формування стійкості до стресу, розвитку резилієнс у дітей, психосоціальної допомоги дітям, які пережили психотравмуючі події;
- підвищувати психологічну обізнаність щодо проблеми насилля (булінгу), злочинності, алкоголізму, наркоманії в молодіжному середовищі, способів їх запобігання та протидії;
- проводити інформаційні кампанії до Міжнародних і Всесвітніх днів і тижнів, які спрямовані на підвищення обізнаності з питань протидії насильству, захисту прав людини, здорового способу життя, як: Всеукраїнський тиждень із протидії булінгу (з 16.09 по 20.09), Міжнародний день ненасильства (2.10), Всесвітній день психічного здоров'я (10.10), Міжнародний день толерантності (16.11), Міжнародний день відмови від паління (відзначають у третій четвер листопада), Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства» (з 25.11 по 10.12), Всесвітній день здоров'я (7.04).

Одним зі шляхів превенції негативних соціальних явищ у дитячому середовищі і збереження психічного і соціального здоров'я учнів може бути проведення заходів працівниками психологічної служби щодо формування життєвих навичок. Програми розвитку життєвих навичок дозволяють дітям і підліткам удосконалити навички вербальної та невербальної комунікації, мирно розв'язувати конфлікти, не агресивно обстоювати власну позицію тощо [7]. Отримані дітьми життєві навички будуть покращувати психологічний стан учнів, сприяти збереженню їх здоров'я та в цілому сприяти формуванню **психологічно безпечного освітнього середовища** в закладі.

У просвітницькій роботі з учителями працівникам психологічної служби потрібно розглядати питання, що стосуються:

- впливу професійного здоров'я педагога на здоров'я учнів, на ефективність освітнього процесу,

- шляхів збереження та зміцнення професійного здоров'я педагога,
- гармонізації особистості педагога,
- формування професійної стресостійкості,
- формування особистісного та професійного зростання,
- підвищення психологічної компетентності педагогічних працівників із питань навчання і виховання здобувачів освіти певного віку.

Формуванню безпечної атмосфери в закладі освіти буде сприяти діяльність Шкільної служби медіації, або Шкільної служби порозуміння, що є інноваційним підходом до вирішення міжособистісних конфліктів, які виникають між учасниками освітнього процесу. Це практика конструктивної ненасильницької взаємодії в конфліктних ситуаціях. Медіаторами можуть бути попередньо навчені фахівці, але не тільки працівники психологічної служби, а й інші педагогічні працівники, а також здобувачі освіти 8-11 класів [2].

Висновки. Аналізуючи дослідження науковців і нормативні документи Міністерства освіти і науки України можна впевнено стверджувати, що створення безпечного освітнього середовища є актуальним завданням системи освіти й усіх педагогічних працівників. Важлива роль у цьому, крім адміністрації, педагогічного колективу й кожного педагога зокрема, психологічної служби закладу освіти. Практичний психолог і соціальний педагог, як повноправні члени педагогічного колективу, володіють усіма ресурсами для створення **психологічно безпечного освітнього середовища** в закладі загальної середньої освіти, мають свої завдання та окреслені напрями роботи як зі здобувачами освіти, так і з педагогами.

Література

1. Варивода К.С. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх вчителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/2258> (дата звернення: 14.03.2023).
2. Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків: навчально-методичний посібник. Авт.: Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Матвійчук М.М., Дацко О.В. К.: ФОП Нічога С.О., 2020. 200 с.
3. Мешко Г. М., Мешко О. І. Формування психологічно безпечного освітнього середовища у загальноосвітньому навчальному закладі. URL: <http://chelpanov.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/206> (дата звернення: 14.03.2023).
4. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
5. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25.05.2020 р. № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
6. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки від 22.05.2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
7. <http://dlse.multycourse.com.ua/>